

KÖNYVESPOLC

A településtörténet-írás újabb eredményei Zala megyében

A településtörténet-írás régóta foglalkoztatja a história szakavatott és amatőr művelőit: e megkülönböztetés azonban ebben az esetben inkább a színvonalra, mint a kenyérkereső foglalkozásra utal, hiszen ismertünk nem egy – hivatását, munkáját tekintve műkedvelőnek nevezhető – helytörténet kutatót, aki a történetírás szabályait – normáit betartva, lelkesen dolgozva igen magas szinten végzi ezt a tevékenységet; és nemegyszer találkozunk „profilnak” nevezett történészek bántóan elnagyolt, vagy a helyi igényeket szolgálai módon kielégíteni akaró munkáival. A helytörténet-írás ugyanis egyáltalán nem könnyű műfaj: a szerző egyszerre szembesül a történet-tudomány eredményeivel (vagy megoldatlan kérdéseivel), a helyi legendákkal, hagyományokkal, elhallgatásokkal, emberi érzékenységgel az elődök viselt dolgai miatt; továbbá meg kell birkóznia a helyi hatalmasságokkal, a kutatást-kiadást támogató szponzorokkal, azok néha alig burkolt önreklámozó tevékenységével.

Ezzel a problémákkal a közgyűjteményekben meglehetősen hirtelenül, a rendszerváltozást követő évtizedben szembesültünk – az önkormányzati önállóság ugyanis hatalmas energiákat szabadított fel a településeken, és ez nemcsak a címer-zászló készítésében, emlékművek állításában nyilvánult meg. A települések végre birtokba akarták venni a múltjukat is, amit az előző rendszer számos esetben átíratott, meghamisítottak. Papokról, földbirtokosokról derült ki, hogy mégsem ők voltak a települések tönkretevői, kifosztói – a vörös csillagos siremlékek alatt nyugvók viszont esetenként jóvátehetetlen károkat, soha el nem múló sebeket okoztak. A közöstanácsi rendszerből, körzetesített szolgáltatásokból, iskolákból, termelőszövetkezetekből kilépő községek, intézmények a saját identitásuk erősítése érdekében kezdték el kutatni múltjukat, neves személyiségeiket. Előkerültek a féltve őrzött, esetenként rejtegetett naplók, visszaemlékezések, fényképek – megjelentek a több évtizedes, hatalmas migrációs mozgás következtében messzire került leszármazottak, akár kártérítés céljából, akár a szülőföldhöz való ragaszkodás nevében. A migrációs mozgás és a településtörténet-írás között még egy nagyon jelentős összefüggést mutathatunk ki: az említett folyamat eredményeképpen nagyon sok településen változott, az új betelepülőkkel szinte kicserélődött a korábbi lakosság. A „mi” tudat, a helyi identitás kialakulásához, erősítéséhez a múlt kutatása, az eredmények nyilvánosságára hozása elengedhetetlenül szükséges – a szülőhely/lakóhely szeretete ezen ismeretek nélkül nem lehetséges, mindezek megléte, az egészséges lokálpatriotizmus viszont alapja a tartalmas és felelős helyi közéletnek.

Szembesülve az óriási méretű kutatási igényekkel, a zalai közgyűjtemények összefogásával a Zala Megyei Levéltár módszertani jellegű szakmai konferenciát rendezett 2001 októberében, melynek keretében az előadók arról beszéltek, hogy milyen levéltári és könyvtári források,

segédletek alapján lehet a község-történeti munkákat tudományos igényességgel elkészíteni. Az előadás-sorozat később könyv alakban is megjelent.¹ A levéltári források számbavétele mellett e sorok írója a már megjelent településtörténeti munkákat vizsgálta, többféle megközelítésben.²

A településtörténet-írás zalai szempontból több érdekességgel is bír. A megye erősen aprófalvas település-szerkezetű: jelenleg 257 önkormányzata van, de a mostani városok és községek nagyon sok esetben több korábbi település összeolvadásával, összevonásával jöttek létre; a megyeszékhely, Zalaegerszeg például húsznál is több egykori falut foglal magába, olyanokat is, amelyek már a városhoz csatolás előtt „beolvasztották” kisebb szomszédaikat (pl. Andrásbánya, Bazita). A történetírónak tehát választania kell, hogy csak szigorúan a névadó település történetét írja, vagy belefoglalja a közben társultak történetét is. Tapasztalataink szerint inkább az utóbbi gyakorlatot követik, különösen ha a megbízó az önkormányzat. Ez persze sokkal több munkával jár, hiszen az egykori szomszédos települések más-más jogi környezetben, más birtokos, más egyházi szervezet fennhatósága alatt éltek, ezért irataikat más-más helyen kell kutatni. Különösen érdekes ebből a szempontból Zalaegerszeg és Nagykanizsa esete: ez utóbbi város korábban teljesen a megyehatáron feküdt, s mikor bővítették közigazgatási határait, több Somogy megyei települést is odacsatoltak (pl. Bajcsát vagy Somogyzentmiklóst, a mai Miklósfát), ezek anyaga nyilván Somogy megyében kutatható. Zalaegerszeget az egyházmegyei határ vágja ketté: a város nyugati része a szombathelyi püspökséghez, keleti fele a veszprémi érsekséghez tartozik, így egyháztörténeti szempontból mindkét hatóság levéltárát használni kell. Zalaegerszeg jellegzetessége továbbá, hogy az egykori önálló települések egy része még mindig erősen őrzi identitását, saját múltját, hagyományait, amit egyébként a város vezetése támogat is – így az utóbbi időben több településtörténeti mű is született ezekben a városrészekben, jellemzően helyi lokálpatrióta szerzők tollából.³ Zalaegerszeg és Nagykanizsa önkormányzata ugyanakkor programot is készített a várostörténet-írás folytatására, de más-más megközelítésben: Nagykanizsán, a nagy múltú és gazdag polgárvárosban már 1929-ben megszületett egy nagyon részletes és nagyon informatív városmonográfia;⁴ erre és a közben megjelent kutatásokra alapozva a város vezetése a rendszerváltás után ismét a nagymonográfia felé fordult. Ennek impozáns méretű el-

¹ Szentgyörgyvölgytől Kehidáig. A zalai falvak történetének levéltári forrásai. (Szerk.: Molnár András) Zalaegerszeg 2001. 79 old.

² Kiss Gábor: A község-történetírás eredményei és sajátosságai Zala megyében. In: Szentgyörgyvölgytől Kehidáig. Zalaegerszeg 2001. 69–77. old.

³ I.d. Szakál István: Besenyő ezer éve. Zalaegerszeg 2002. 222 old. Salamon Sándor: „Mestertartottak kebeleiben.” Zalaegerszeg 1999. 137 old.

⁴ Barbarits Lajos: Nagykanizsa. 1929. 395 old.

ső kötete 1994-ben jelent meg,⁵ és a törökök kiűzéseig, 1690-ig követi a város történetét. A második kötet 2006-ban látott napvilágot,⁶ részben helyi, részben meghívott szaktörténészek (Hermann Róbert, Kaposi Zoltán) munkájaként. 1849-ig tartalmazza Nagykanizsa történetét, és megjelenik benne a városhoz csatolt községek (Palin, Korpavár, Míklósfá, Bagola, Sánc, Fakos, Bajsa) története is. A harmadik kötet szervezése is megindult, ezt a programot az egymást váltó önkormányzatok folyamatosan támogatják. Zalaegerszeg a második világháború végéig nagyon kis város volt, lakossága alig haladta meg a tízezeret, sokáig mindössze egy kis város-történettel büszkélkedhetett⁷, amely 1931-ben jelent meg. (Ez a maga nemében fontos, helytálló történeti adatokkal és fényképekkel ellátott, ma is használható kiadvány.) Zalaegerszeg a szocializmus évtizedeiben lett jelentős város, megyeszékhely voltának meg a közelben feltárt kőolajnak köszönhetően; gyárai és iskolái tették nélkülözhetetlenné, a környező települések odacsatolása növelte meg területét. Lassan érik össze igazi várossá, miközben – ahogy említettük – egykor önálló településrészei még ma is őrzik saját identitásukat. A város vezetése az 1970-es években újjá indított egy várostörténeti kutatásorozatot, melynek eredményei a *Zalaegerszegi Füzetek* sorozatban jelentek meg, de ez egy idő múlva abbamaradt. 1985-ben, a rendezett tanácsú várossá nyilvánítás 100. évfordulója alkalmából megjelent ugyan egy figyelemreméltó kiadvány⁸, mely a dokumentumok mellett már tartalmazott egy korszerű várostörténeti tanulmányt és egy bibliográfiát, de itt is a rendszerváltás után vált támogató programmá a várostörténet feltárása és megírása. A városban működő megyei közgyűjteményekben kialakult egy jól összedolgozó, egymás munkáját is segítő történészgárda, akikre támaszkodva Zalaegerszeg önkormányzata meg tudta tervezni ezt a programot. Az egyes korokra, területekre nézve elkezdődött a rendszeres kutatás, melynek eredményei az újrarendített Zalaegerszegi Füzetek sorozatban látnak folyamatosan napvilágot – napjainkig ennek öt kötete készült el, három a XIX., kettő a XX. század jelentős eseményeihez kapcsolódva. A további kutatásokat a város megrendelte, és saját közalapítványán keresztül finanszírozza. Két jelentős várostörténeti tanulmánykötet is segíti ezt a munkát, az egyik 1997-ben jelent meg⁹, a másik 2006-ban¹⁰. Érdekeségük, hogy tartalmazzák a folyamatosan bővülő várostörténeti bibliográfiát, amely egyébként a Deák Ferenc Megyei Könyvtár honlapján, az interneten keresztül is használható¹¹. Mindezekre az eredményekre, tervekre támaszkodva a zalaegerszegi önkormányzat határozatot hozott a teljes városmonográfia elkészítésére.

A megye patinás múltú városa még Keszthely: itt korábban jelentős várostörténeti kutatások folytak, a millennium idején, 1896-ban itt jelent meg a megye első településtörténeti monográfiája¹². A rendszerváltást követően, a korábbi kutatásokra alapozva, itt is készültek az új városmonográfia kiadására: a háromkötetesre tervezett mű első és harmadik kötete meg is jelent¹³, a második azonban még várat magára. A városok többsége már elkészítette monográfiáját, Zalaegerszegen kívül csak Zalaszentgrót hiányzik a sorból.

A városok mellett igen jelentősnek ítélnéljük a *község-történetek* számát. Az önkormányzati buzgóságot nemcsak a rendszerváltás eufóriája táplálta, hanem a nagy történelmi események (honfoglalás, államalapítás, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc), évfordulói, és a hozzájuk kapcsolódó pályázatok, kiadási programok is, pl. Száz magyar falu könyvesháza sorozat. Zala megyében még egy érdekes, közég-történetirás támogató programról kell megemlékeznünk: ez pedig a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának sorozata, a *Zalai kismonográfiák*. Ennek eddig 8 kötete látott napvilágot, a legutóbbi Gutorföldre története¹⁴. Természetesen, a helyi sajátosságoknak megfelelően ebben is több korábbi falu, Nátrádfa és Rádiháza (a híres ügetőmészes hazája) szerepel. A szerzők szakmabeliek, de érdekes módon, személyesen is kötődnek a községhez (egyikük nagyapja pl. korábban községbíró volt a faluban). Ez a sorozat mindenképpen folytatásra lenne érdemes, remélhetőleg a pályázati rendszer ad még lehetőséget újabb közég-történetek megírására.

A községmonográfiák sorában két, mintaszzerűen elkészített, és egy, sajnos nem mindenben korrekt falutörténet készült még az utóbbi években. *Molnár László*, ismert zalai helytörténész szülőfalujának, a Cserta és a Kerka összefolyásánál fekvő Pákanán és a vele már egybekapcsolt Dömeföldének évszázadait foglalta össze egy vaskos, több, mint 500 oldalas opusba.¹⁵ E mű a nagyon alapos, lehető legtöbb információt tartalmazó monográfiák sorába tartozik, látszik rajta a szerző rendkívüli felkészültsége, történeti, néprajzi jártassága. Kicsit más típusú, de ugyancsak kiváló minőségű a Zalaszentiván község történetét feldolgozó falutörténet is.¹⁶ A szerző, *Tóth Norbert* történelemtanár és helytörténeti kutató, alapos és szerteágazó gyűjtőmunkát végzett a megyei és országos, valamint egyházi közgyűjteményekben, hogy Zalaszentiván (és benne Kis- és Nagyfalud egykori települések), e fontos vasúti csomópont történetét hitelt érdemlően megírassa. A műnek külön értéke, hogy tipográfiailag is szépen tervezték, modern köntösben jelent meg. Jók a belső arányai, bár a képek mérete időnként nehezen élvezhetővé teszi az illusztrációkat. A harmadik mű egy archaikus göcseji falu, Szilvágy múltját dolgozza fel, ugyancsak ismert helytörténész, korábbi novai iskolaigazgató, *Vaska Miklós* jóvoltából.¹⁷ E munka elké-

⁵ Nagykanizsa I. Nagykanizsa 1994. 464 old.

⁶ Nagykanizsa II. Szerk.: *Lendvai Anna, Rózsa Miklós*. Nagykanizsa 2006. 681 old.

⁷ *Pesthy Pál*: Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg 1931. 191 old.

⁸ Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből. Szerk.: *Gyimesi Endre*. Zalaegerszeg 1985. 691 old.

⁹ Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: *Kapiller Inre*. Zalaegerszeg 1997. 466 old.

¹⁰ Végvárból megyeszékhely. Szerk.: *Molnár András*. Zalaegerszeg 2006. 378 old.

¹¹ www.dfmk.hu/adatbazisok

¹² *Bontz József*: Keszthely város monográfiája. Keszthely 1896. 490 old.

¹³ Keszthely története. I., III. Szerk.: *Müller Róbert*. Keszthely 2000. 136., 112. old.

¹⁴ Gutorföldre története. Írta: *Bodorkós Zsolt, Káli Csaba, Molnár László*. Zalaegerszeg 2004. 197 old.

¹⁵ *Molnár László*: Páka és Dömeföldre évszázadai. Páka 2005. 520 old.

¹⁶ *Tóth Norbert*: Zalaszentiván. Zalaszentiván 2007. 224 old.

¹⁷ *Vaska Miklós*: Szilvágy. Szilvágy 2007. 231 old.

szítését igencsak megnehezítette, hogy a hatalmas erdők közé zárt, majd a törökök által el is pusztított, egy időre elnéptelenedett falu korábbi évszázadairól kevés adat maradt fenn, azok is időnként nehezen értelmezhetőek (a szerző bele is esett ebbe a csapdába, mert közül hasonló nevű, de más földrajzi környezetben elhelyezkedő településekre vonatkozó adatokat is). Néprajzi, életmódbeli, ipartörténeti kutatásai viszont jelentősek, különösen az erdei kisvasút és az olgamajori falepárló története izgalmas.

A klasszikus értelemben vett falumonográfiák mellett még néhány, településtörténeti szempontból értékes műről kell számot adni. A híres zalai „ókofalu”, a Zalaegerszegtől északra fekvő Nagypáli önkormányzata adott ki egy vegyes tartalmú helytörténeti kiadványt 2006-ban¹⁸, amelyben találunk hagyományos értelemben vett falutörténetet, jelenkori sajtóválogatást és a község jövőjére vonatkozó elképzeléseket. A rengeteg információt és képet tartalmazó, látványos kiadvány használhatóságát viszont nem javítja a sajátos szerkesztés, az egymástól elszakított szövegrészek és képi illusztrációk. Ugyancsak a településtörténeti irodalmat gazdagítják a Lenti térségében évtizedeken át fontos funkciókat (tanácselnök, polgármester) betöltő *Horváth József* visszaemlékezései a közelmúlt történéseire.¹⁹ Az egykori pártállami közéletéről, a szocializmus nyugati határszéli mindennapjairól, a mezőgazdaság átszervezéséről, iparfejlesztéséről, majd a rendszerváltozás „belülnézetéről” olvashatunk e szubjektív hangvételű, de nagyon informatív könyvekben. E művek többek között arra intenek bennünket, hogy meg kell kezdenünk a legközelebbi közelmúltunk feldolgozását is, és a – sok esetben kozmetikázott, manipulált – irattári anyagok, korabeli sajtó és könyvek mellett nagy szükség van a kortársak visszaemlékezéseire is, hiszen épp a szocializmus sajátossága volt az, hogy nem készült mindenről írásos anyag, az ügyek megbeszéléseken, vadászatokon, ülések szüneteiben dőltek el. Az 1956-os forradalom évfordulója alkalmából készült kutatások és publikációk széles körben és igen sikeresen alkalmazták ezt a módszert.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a településtörténet-írás nagyon komolyan jelen van mindennapjainkban, újabb és újabb igények, tervek merülnek fel: mikor e sorokt írom, már ismét több község (pl. Nemesapáti, Petrikeresztúr) történetjének elkészítéséről szerezünk tudomást, illetve kérték ez ügyben segítségünket. Az eddigi tapasztalatokat leszűrve, talán már könnyebb lesz igényes, a sokféle elvárást kielégítő műveket készíteni.

Kiss Gábor

DR. ROTH MIHÁLY:

Városlőd krónikája

Dr. Roth Mihály a közelmúltban megjelent csaknem 500 oldalas Városlőd krónikája című könyvével páratlan értéket teremtett. Negyedszázados munkával részletesen összegyűjtötte az őskortól 2006-ig Városlőd és környezete történetének dokumentumait.

¹⁸ Nagypáli múltja, jelene és jövője. Iták: *Karáczkai Éva* és mások. Nagypáli 2006. 160 old.

¹⁹ *Horváth József*: Lenti történések 1977–1998. II. Lenti 2003. 365 old.; Évek Csesztregen. Csesztreg 2005. 267 old.

Kevesen tudják, hogy a Városlőd-Szentgál határán lévő Tüzköves-hegyen már 5-7 ezer évvel ezelőtt is bányászták a pattintott kőszközök készítésére alkalmas kemény kovakövet. Egyik fajtáját tüzkőnek nevezték, mivel a kovával, acéllal és gyúlékony taplóval tüzet lehet gyújtani. Az itt előforduló kovaközet (radiolarit) évezredek óta a Dunántúl északi részét látta el a közszerzőmök nyersanyagával.

A régészeti feltárások a városlődi Feldacker dűlőben avar kori települést feltételeznek a 850-es években. A honfoglaláskor a Bakony erdőrengetében királyi vadászterület alakult ki. 1240-ben már létezett Városlőd elődje Leweld (Lövöld) település. Völgykő (Hölgykő) vár a bakonyi királyi erdőispánság székhelye volt.

1346-ban Nagy Lajos király alapította meg a Szent Mihályról elnevezett völgyben a lövöldi karthauzi kolostort, ami kétszáz éven át Magyarország egyik szellemi központja volt. Az alapító király elégségesen megadományozta a kolostort, ami nemcsak a birtokokra, hanem a berendezésekre is értendő. 1480. január 25-től Mátyás király, Beatrix királyné és annak testvére Aragoni János bíboros, pápai követ is meglátogatta a lövöldi kolostort. A pápai követ előzetesen megengedte, hogy a királyné és udvarhölgyei beléphessenek a nők által nem látogatható kolostorba, s ott – a szigorú életű karthauziak otthonában – vacsorára húst egyenek. Mátyás két cella építésére 600 forintot ajándékozott a kolostornak és segített a könyvtár és egy halastó megépítésében.

1524-től 1527. november 23-ig – Szent Kelemen napjáig – itt írta a délvidéki származású Karthauzi Névtelen, a kolostor gazdasági ügyeinek vezető szerzetese a 675 oldalnyi hatalmas prédikáció- és legendagyűjteményét, a híres Érdy-ködexet. (A szöveg első ismertetője Érdy János régész, szerkesztő.) A Karthauzi Névtelen kora műveltségének legmagasabb szintjén állt. Minden ünnepre latinról magyarra fordította a megfelelő szentleckét és evangéliumi szakaszt, majd ehhez egy hosszú prédikációt fűzött, továbbá a szentek ünnepein közölte az adott szent legendáját is.

A törökök 1552 májusában ostromolták és foglalták el Veszprém várát. A török támadástól tartva ekkor lerombolták a karthauzi kolostort, hogy az ellenség erődítményként ne használhassa. A szerzetesek biztosabb helyre vonultak vissza, de közösségük nem oszlott szét. A következő másfél évszázad alatt a Szent Mihály völgy elvadult, elnéptelenedett. A későbbiekben a lövöldi kolostor javait a veszprémi püspök birtokolta. 1683 körül, a 150 éves török megszállás vége felé pusztulhatott el teljesen Waros Leweld mezőváros. 1696-ban már nem volt lakója.

A törökök kiűzése után Magyarország népessége nem haladta meg a 3 milliót. Veszprém vármegye 375 településéből csak 111 maradt meg és a Dunántúl lakossága 300 000-re csökkent. A pusztává vált területekre idegenből kellett telepéseket hozni. Ennek érdekében a világi és egyházi földesurak a túlnépesedett Ausztriából, Morvaországból (Böhmen), de főleg Dél-Németországból toboroztak kivándorolni szándékozókat.

Magyarországon mintegy 400 német vagy németek által lakott település keletkezett. Városlődön és Kislődön a katolikus németek betelepülésekor kálvinista magya-

rok és katolikus szlávok éltek. Az igazi nagy betelepítés az 1723-as pozsonyi országgyűlés után kezdődött és tartott két generáción át az 1780-as évekig. A veszprémi püspök német, bajor és frank telepesekkel telepítette újra a falut. Sok városlődinék és kislődinék Spessart és Odenwald az óhazája. A betelepülők Ingolstadtból vagy Regensburgból Győrig hajókkal, tutajokkal jöttek, majd Pápán át gyalog vagy szekerekkel érkeztek új hazájukba. 1730-ban már temploma és német nyelvű iskolája is volt a községnek.

Az 1700-as évektől csaknem száz évig császári-királyi katonaság állomásozott Lődön-Pilén-Városlődön és Kislődön. Itt állomásozott a Zu Fuß Heister ezred is, ez Győrből jövet 1704-ben Veszprémet pusztította, mert azok nyíltan Rákócziék oldalára álltak.

1802-ben 52 kézműves volt ismeretes Városlődön, akik áruikat Pápa és Veszprém vásáraitra is szállították. A községnek fűrészmalma, Pilében, Csehbányán és Némethányán üvegutató is voltak. 1872. október 3-án érkezett az első vonat a városlődi állomásra. 1864-ben 2157-en, 1920-ban pedig 1993-an éltek a községben. Városlődnek 66 hősi halottja volt az I. világháborúban. 1935 és 1938 között épült meg a 8-as számú főút.

Az 1941-es népszámláláskor is fel kellett tüntetni az anyanyelvű és nemzeti hovatartozást. Városlődön az 1614 lakos 87%-a német ajkúnak vallotta magát. 1944 júniusában hurcolták el a hat városlődi zsidót, akik közül senki sem jött vissza. 1944 novemberétől a fronton megromlódtott német járművek javítóműhelyét telepítették Városlődre. 1945. január 7-én 89 városlődi lakos a front elől vonaton menekült Bajorországba, Waidhofenbe. 1945. február 15-én Városlődről 45 leventét vittek ki Németországba. Az 1945. március 23-i szovjet bombatámadásokban 105 német katona és 41 polgári személy halt meg. Városlődről 74-en haltak hősi halált vagy tünettek el a II. világháborúban.

1945 júniusában elhurcolták és őrizetbe vettek 19 családapát mint volksbundistát. 1945. szeptember 5-től 8-ig az Igazoló Bizottság leltározást végzett a német családoknál. 1946. január 7-én kezdődött az 1941. évi népszámlálás adatai alapján a svábok igazoltatása, egy hét múlva közölte a Magyar Kőzlöny, hogy az áttelepítendők névjegyzékét a község elöljárósága állítja össze.

Áttelepítendőknek minősítették a német nemzetiségűek közül azokat; akik a volksbundnak vagy valamilyen más német fegyveres alakulatnak (SS) tagjai voltak, akik korábban magyarosított családi nevüket visszanevetesítették, akik a nemzeti szocialistákat támogatták és akik önként akartak áttelepülni. 1946 júniusában 1277 személy szerepelt a közsémlére kitett áttelepítendők listáján, majd ez a szám augusztus közepére 824-re csökkent. Helyükre Városlődre 1946. április 16-án Berhidáról és Kungörsről hoztak 56 telepes családot, majd Tiszaföldváról és Hajdúböszörményből érkeztek telepesek.

1947. júniusban 17 család – néhány órával értesítésük után – teherkocsikkal elvitték Veszprémbe, Bakonykoppányba, Bakonyzúcsra, Fenyőfőre, Polányba és Márkóra. Az utcán lerakták őket és megtöltötték, hogy szülőfalujukba visszatérjenek. A helyükre a felvidéki Gömör megyéből 34 magyar család érkezett, akik hozhatták magukkal addigi ingósaikat is. 1948. január

15-én 466 városlődi lakost telepítettek ki németországi Pirmába

Dr. Roth Mihály könyvében a bakonyi község három évszázados gazdag „újkori” történelmét szinte személyre menően mutatja be. Bizzunk abban, hogy a mai városlődi nemzedéknek már nem kell olyan megpróbáltatásokat átélni, mint a 60 éve történt kitelepítések.

Bándi László

VOLENTICS GYULA:

Szöd község történeti monográfiája, 1255–2005

A helytörténetírás éppúgy, mint általában a történetírás a hazaszeretetre való nevelés egyik jelentős tényezője. A haza fogalmának is egyik legerősebb valóságéleme a szülőföld, a lakóhely, amely jóban és rosszban életünk szerves része, melyhez igen erős szálak fűznek. Különösen igaz ez a Pest megyei, korábban tót ajkúnak mondott Szödre, ahol a lakosság jelentős részének családjá a török idők utáni felvidéki szlovák betelepülés/betelepítés óta él a településen.

Az országos történettel szemben a helytörténet a mikrokörnyezet anyagából könnyebben és sokoldalúbban, érthetőbben rekonstruálhatja az élet szinte minden területét. A helytörténet nem szűkíti le, hanem mintegy kiszélesíti a történeti kutatást, gazdagítja a történelmi ismereteket, egyben tudományos és nevelési értéket hordoz magában. A helytörténeti kutatás magába foglalja a szűken vett történelmen túlmenően az adott közösség lakóhelyének, népi hagyományainak, iskoláztatásának, gazdaságának történetét és megismerteti azokkal a személyekkel, akiknek élete munkája elősegítette a nép boldogulását, a környezet fejlődését. Egy helytörténeti munka elkészítése nagyon nagy feladatot és komoly munkát kíván, egyben nagy felelősséggel is jár. A helytörténeti leírás formák közül a monográfia a legteljesebb feladat, mely egy település történetének teljes körű feldolgozását, elemzését jelenti.

Ilyen hatalmas, több éves munka eredményét ismerhetjük meg Szöd történeti monográfiájában. Tudományos igényességgel megírt könyv, mely történeti hűséggel, a jelenleg fellelhető forrásirodalom alapján mindent tartalmaz, ami egy település monográfiájához tartozhat. A 400 illusztráció (térkép, fénykép, grafikon, rajz) jól szolgálja a mondanivaló megértését.

A feladat elvégzése nem volt szokványos, mert kezdetekben, néhány évszázadig Szöd község, közvetlen környezetében három település. Csörög, Gőd és Nevelek a történelem viharaiiban Szöd pusztáivá váltak, sőt az anyatelepülés mint ispánság egy ideig Dunakeszivel is közös uradalomhoz, a Grassalkovich-birtokkomplexumhoz tartozott. A különböző tulajdonosok irányítása alatt később a pusztákból virágzó gazdaságok és villatelek jöttek létre. A XX. század elején a mai Gőd részei önálló közigazgatású egységekké alakultak (1915-ben Felsőgöd, 1921-ben Alsógöd), azonban a göd-pusztaiak születési helye 1945-ig, az ilka-majoriaké 1947-ig, a szödligetieké pedig 1950-ig hivatalosan az anyakönyvi kerület központjához, Szödhöz tartozott. A hajdani nagy ki-

terjedésű történelmi Sződ területéből a korábbi Szöd-rákospusztá, Szödliget-telep és 1950-ben Szödliget, Csörögi-major pedig 2002-ben Csörög néven vált önálló településsé. Ebben a történelmi kavalkádban a szerző, bár a mai értelemben vett Szöd területét és népét kívánta bemutatni, jó arányérzékkel tárgyalja a települések közös múltját és a szűken vett szödi eseményeket.

A könyv külön értéke, hogy gazdag képi anyag felhasználásával egy csokorba gyűjtötte, és részletesen bemutatja a település népi hagyományait, viseletét, táncait, dalait, paraszti építészetét. A helyi római katolikus egyházi levéltár okmányainak, bizonylatainak feldolgozásával hű képet kapunk az egyházközség részletes történetéről és a vele szorosan összefüggő felekezeti népoktatásról is. A kötet bemutatja a szödi területeken kúriáikat felépítő 12 nemes család történetét is, de talán a mű egyik legfőbb érdekessége az 1946–48 között végrehajtott csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény helyi történetének bemutatása és a csaknem 200 fő áttelepült közel teljes névsora.

Sajnos a faluról a Pest megyei Levéltárban szinte alig lelhető fel irat, ezért források hiányában a szerző nem tudta részletesen bemutatni a községi képviselő-testületben 1945 előtt folyó „csatározásokat”, de jó érzékkel nem foglalkozott a diktatúra esetenként még ma is vitákat kiváltó, személyes sérelmeket magával hordozó későbbi tanácsi döntéseivel sem.

A könyv szerző-szerkesztője mellett társszerzőként egy-egy rövidebb írást jegyeznek: *Bíró Károly, Erdélyi István, Günther Miklósné, Klimász Jánosné, Láng József, Serfőző Mihály, Serfőző Szilvia, Szalacly Béla, Szalacly István, Tóth György és Volentics Istváné*. Az alapvető forrásokon (könyv, közlöny, jegyzőkönyv, jelentés, dolgozat, újságcikk, napló, levél, stb.) kívül a szerző a község XX. századi történetének alaposabb megismeréséhez idős, helyi adatközlőkkel is készített riportokat. A könyvet háromnyelvű: angol, német, szlovák, 1-1 oldalas rövid tartalmi ismertető teszi teljessé.

A helyi önkormányzat, mint a könyv kiadója jól számított arra, hogy a 750 éves település lokálpatrióta lakóit, valamint a mára ismét önálló településsé alakult volt puszták lakosait: a gödieket, szödligetiakat, csörögieket érdekli a közös múlt, amit mi sem bizonyít jobban, a másfél évvel ezelőtti könyvbemutató óta a 3200 főt számláló településen több mint 600 példány kelt el a kötetből.

Láng József

GERENDÁS LAJOS:

Székelyderzs és erődtemploma

A Brassó-Szegesvár vasútvonal mentén, Hargita megye déli peremén fekszik Székelyderzs község, amelynek unitárius erődtemploma (hat másik erdélyi vártemplommal együtt) 1999 novemberre óta a Világörökség része. Ezt a falut és nevezetes műemlékét mutatja be Gerendás Lajos pozitívista szemléletű, minden fellelhető adatot és dokumentumot fölvonultató, fölleltározó kötet. Mintha csak a maga helyén és idején váltáná valóra Balogh Edgárnak azt a sok évtizede megfogalmazott

gondolatát, hogy a kisebbségi közönség, a nemzetiség kultúra létének, fennmaradásának egyik alapvető feltétele, hogy a közönség számba vegye, összegyűjtse önműn értékeit, és eme „önösszeszedés” eredményeire alapozva tudatosan építse jövőjét.

Gerendás Lajos kötete négy – igen logikusan rendezett – részből áll. Az első fejezet (*Ember a tájban*) a település történetét tekinti át az ókori római provincia, Dacia hézagos emlékeitől, illetve a falu első írásos említésétől (1334) – immár jól dokumentáltan – a XX. század derekáig. Jellemzi Székelyderzs földrajzi helyzetét, leírja természeti jellemzőit, kiemelve olyan egyedi vonásokat is, mint hogy például a világon legnagyobb tömegben itt, a falu határában virágzik a ramocsavirág vagyis a gyalogborostyán. A fennmaradt dokumentumok segítségével bemutatja a hajdani székely falu társadalomszerkezetét, ismerteti személynév-anyagát, idézi históriájának legfontosabb forrásait.

A második, a legfőbb rész (*A világ legjelentősebb unitárius erődtemploma*) mutatja be a település nevezetességét, a magyar nyelvterületen legutolsó, ma is eredeti funkciójában működő unitárius erődtemplomát, amely egyben – a szerző szerint – a világ egyik legjelentősebb unitárius temploma. (Az eredeti funkció megőrzése abban a tekintetben is igaz, hogy a mai napig a templom-erődben tárolják a falu unitárius lakóinak gabonáját.) Az bizonyos, hogy a XIII–XIV. század fordulóján épített istenháza 1419-ben már készen állt, hiszen ebből az esztendőből valók nevezetes faliképei. Gerendás Lajos tüzetesen bemutatja a XV–XVI. század fordulóján kész gótikus stílusban átépített templomot, majd 1837-ben készült orgonáját. Természetesen igen alaposan elemzi a templom freskóit. Itt jegyzi meg, hogy a magyarság körében oly nagy kultusszal övezett Szent Lászlóról csak Erdélyben tizenkét helységben maradt fenn falfestmény (legismertebb a gelencei). Ugyanígyen alaposan szól a temetőért síremlékeiről, a XVIII. század derekán faragott szöszékről, a kiegyezés évében elkészült úrvacsoraszalagokról, fennmaradt ódon terítőiről; sorra fölleltározza és leírja a templomban maradt tárgyakat, így a kegytárgyak őrzésére szolgáló ládákat, az óntalakat, tálcákat, kupákat, kancsókat, keresztelő és úrvacsorapoharakat. Ezután kerít sort a 38 méter magas torony, a benne található harang és toronyóra leírására. Külön részben szól az egykori erődítményről, a mai várkerítésről, amelynek a XVI–XVII. században még tényleges katonai, védelmi jelentősége volt.

A harmadik fejezet (*Dokumentumok*) voltaképpen olyan szöveggyűjtemény, helyismereti olvasókönyv, amely bőséges válogatást ad a vártemplom, illetve az unitárius egyházközség hajdani iratanyagából, így az ún. kastélyszabályzatokból, az egyházközség jegyzőkönyveiből, anyakönyveiből, számadáskönyveiből, a régebbi és újabb keletű épület-leírásokból. Érdemes fölhívni a figyelmet, hogy az egyházközség történetében – mint cseppben a tenger ismerhető föl – az erdélyi, székelyföldi magyarság történetének nem egy lokális vonása. A historia domus érdekesítő krónikája, a románok 1916. évi erdélyi betörésének, vagy tudósít arról, hogy az 1947-es nagy infláció lényegében elérteletlenítette az egyházközség egész vagyonát. A harmadik fejezet ilyen-

formán egy kissé az erdélyi magyarság története is – székelyderzsi nézőpontból.

A kötet negyedik fejezete (*Könyvészet a monográfiához*) terjedelmes bibliográfia, amely teljesség-igényű áttekintést ad a magyar, az erdélyi történelem lokális vonatkozásainak szak- és ismeretterjesztő irodalmáról.

Mondatjuk: eddig tart Gerendás Lajos könyvének tárgyiszertő ismertetése. Csakhogy ez a kötet több is, mint Székelyderzs erődtemplomának pozitívista szemléletű és szakértő alaposágú leírása. Mint utaltam rá, a könyv egészében az erdélyi magyarság, a székely közösség történetjének egy bizonyos (székelyderzsi) nézőpontú rajzolata is. Továbbá a szerző a megfelelő helyeken kitérőket is tesz, mintegy betét-fejezeteket iktat be, túllépve a falu, illetve választott témája határain. Például bemutatja a tizenkét Szent László-motívumokat ábrázoló erdélyi falfestményt (Székelyderzs mellett: Székelydány, Oklánd, Csikszentmihály, Kilyén, Maksa, Sepsibesenyő, Gelence, Bibarcfalva, Erdőfűle, Nagyajta, Bögöz). Összefoglalja Székelyderzs szakrális néprajzának jellegzetességeit, espedig a jeles napok rendjében (keresztelő, konfirmáció, házasságkötés, temetés stb.), külön kiemelve a jégverés emléknapját, a határkerüléssel egybekötött ún. kispünkösdt, amikor az 1815. évi pusztító erejű jégverésre emlékezik a falu népe. Ugyancsak említésre érdemes kitérőnek tekinthető, midőn Gerendás Lajos bemutatja település más felekezeti, református és baptista templomát, illetve imaházát.

Ha a színes képtáblákkal illusztrált kötet jelentőségét méltatjuk, vissza kell utalnunk Balogh Edgár idézett gondolatára, ma különösen időszerű intelmére. Ahhoz, hogy egy kisebbségi nemzeti közösség organikusán, tudatosan építse jelenét és jövőjét, tisztában kell lennie múltja összes értékével. Ha innét nézzük Gerendás Lajos kötetét, akkor azt kell látnunk, hogy ez a tiszteletreméltóan alapos könyv nélkülözhetetlen építőelem az erdélyi magyarság értékeinek hatalmas, tartós épületében. És mivel a romániai diktatúra korában, a rendszerváltozásig, 1989-ig csekély lehetősége volt a kisebbségnek, hogy hitelesen tárja föl, vegye számba önnön értékeit, értelemeszerű, hogy a '90-es években kezdődhetett meg a sok-sok falu, város múltját, műemlékeit, kulturális értékeit, szellemi életét fölleltározó helyismereti adatgyűjtés, -földolgozás, illetve a kutatási eredmények publikálása. Így, önnön értékén túl, a „nagy egész”, az erdélyi magyar múlt felől tekintve is jelentős könyv Gerendás Lajos műve,

(Székelyudvarhely é. n.)

Mezey László Miklós

SIPOS TÜNDE:

Elődeink öröksége képekben

Sipos Tünde gyűjtötte, szerkesztette és látta el kísérő szöveggel azokat a fényképeket, amelyek 2006-ban jelentek meg az *Elődeink öröksége képekben* című, a horvátországi magyarság életéről szóló fotóalbumban. Kilenec településen összegyűjtött privát fényképek mesélnek Nagybodolya, Sepse, Kisköszeg, Újbezdán, Vörösmart, Pélmónostor, Karancs, Kórógy, Haraszti lakosai-

ról, a társadalmi kapcsolatokról, a viseletekről, a munkáról és a szórakozásról. A népviseletek leírásához dr. Gáborján Alice néprajzkutató nyújtott segítséget a könyv szerzőjének. Az album újabb bizonyítéka annak, milyen fontos társadalmi szerepet töltek be a fényképező emberek 1839-et követően, tehát a fényképezés feltalálásától. Ugyanis valamennyien krónikásaivá váltak a múlt időnek, mert minden megszületett és megmaradt fénykép – eredeti funkciójától függetlenül – forrásművé válik az utókor számára.

A magáncélokra készült családi képek átlépve a privát szférát határait közhasznúvá válnak, ha azok közgyűjteménybe kerülnek, vagy más formában hozzák nyilvánosságra azokat. Például egy publikációban, ahol bizonyos szempontból egymás mellé kerülhetnek a fotográfikák, megfigyeléseket tehetünk a gyűjteményt szemlélve és gondolatokat fűzhetünk hozzájuk. Esetünkben ez az összerendező elv a földrajzi hely és a nemzetiségi hovatartozás volt, ahol a képek készültek. És persze az is, hogy a lelőhelyeken, a családokban emlékeztek-e még arra, kiket ábrázoltak az ötven, száz évvel ezelőtt készült fotók? Bár a fényképek vizuális jeleket hordozva sok mindent elárulnak elemzőjének szavak nélkül is (kellő ismeretanyag birtokában), de tudományos szempontból mégsem nélkülözhetjük a fotók hátoldalára írt évszámokat, neveket, vagy a tulajdonosok által elmesélt gondolatokat. Mindezek együtt növelik minden fellett fotográfia forrásértékét: néprajzi, viselettörténeti, helytörténeti vagy fotótörténeti szempontból egyaránt. Utóbbi esetben még a kép készítőjének neve is fontos, mert ez hozzájárul egy-egy fotográfus munkásságának későbbi és teljes feltáráshoz. A bemutatásra kiválasztott album ezt is tartalmazza. A könyv két nyelvű – magyar és horvát – úgy mint az a népi műveltség is (hagyományok, viseletek, szokások), amelyeket a fényképek ábrázolnak.

A gyűjtés, leírás módszere egyszerű és követhető. A kutató felkeresve a lelőhelyet, interjút készít a családi fotók őrzőjével, kikérdezi őt egy jól átgondolt és előre összeállított kérdéssor alapján. Ha ezt követi, olyan rejtett információk is előhívódnak az interjú alany memóriájából, amelyek egy kötetlen beszélgetés során nem biztos hogy szóba kerülnének. Korábban – a digitális fényképezési technológia előtt – a fotót kölcsön kellett kérni a reprodukálás idejére. Bizonyára ebben is együttműködtek a nyilatkozók. Am manapság már akár helyben is elkészülhetnek a beszélgetések ideje alatt a másolatok, egy fénykép-szkennel és laptop segítségével. Így végképp nem kell megvárni még napokra sem a féltve őrzött családi fotóalbumtól.

Az albumban szereplő fényképek minősége változó. Szinte mindegyiken látjuk az idő múlását, attól függően hol és hogyan vészték át a történelmi viharokat, vagy a családi viszonytárságokat. Természetesen retus nélkül kerültek a könyvbe, karcosan, olykor gyűrötten, szakadtan, netán hiányosan. Am mindezek nem esőkkentik sem a látvány esztétikai értékét, sem pedig az információértalmát. A szakfényképezés által komponált csoportképek, portrék, eseményfotók mellett és között jól mutatnak a hozzátartozók, rokonok, barátok által exponált családi fotók is. Ezek mindkét véletlenszerűbbek, esetlenebbek, mégis közvetlenebbek, mert ismerős készítette azokat. A modelleknek nem kell szerepjátékot vagy komolyságot

magukra erőltetni az idegen fényképész, vagy idegen környezet (műterem) miatt. Sok példát sorolhatnánk az albumból, de elég csak a pálmonostori malmosok piknikelő csoportképét összevetni az oldalpárján levő pálmonostori tánciskola növendékeinek szigorú kompozíciójával. Látni fogjuk melyikben van több élet, melyik fejez ki érzelmi állapotokat, ami az emberábrázolás műfajában az egyik legfontosabb kifejezőeszköz.

A gondosan válogatott képanyagban az élet minden fontos eseménye fellelhető, különböző korokból: a katonaság, az esküvő, a szüreti bál, a halott búcsúztatás, a gyermekszületés, az egyházi ünnepek, a karácsony, szerzőszámok és műhelyek, különféle munkát végzők, de még a helyi focisták is. Ez a könyv is olyan, amit ha kézbe veszünk, bizonyosan végig kell lapozni – kíváncsiságunk okán –, éppen úgy mint amikor családi albumot tesznek elénk vendégségben. Az *Elődeink öröksége képekben* című kiadvány a horvátországi magyarság közös családi albuma. Izgalmas és érdekes!

Győri Lajos

A pajori iskola emlékére 1907–2007

A könyv a szegedi Bába Kiadónál jelent meg 2007-ben, szerkesztői Molnár Gergely és Molnár Mária. Szaporodnak az iskolák történetét bemutató évkönyvek, ez a kötet azokhoz hasonló. Igaz, ezt az iskolát időközben már lebontották, de ez a tény a visszaemlékezéseket még személyesebbé, bőségebbé teszi. A kötet szerzője a szeretet: a szerkesztőké és a visszaemlékezőké. Forrai Mária ezt az érzést így fogalmazta meg: „a téli vaskályha melegségét lelkemben őrzöm. Bármilyen nagy volt a hó télen, biztosak lehettünk, hogy tanítóink meleg kályhával várnak bennünket, átfázott kezünket, lábunkat, testünket melegengethetjük a kályha körül. A szeretet melege évszaktól függetlenül is mindig várt, amit soha el nem múlt emlékként viszünk magunkkal.”

A kötet elején a pajori iskola történetével ismerkedhetünk meg. Az iskola a Tisza bal partján, a Maros és a Tisza szögében, a Tápai-réten állt 1907-től. A Tápai-rét benépesülése az 1879-es árvíz után kezdődött, a tanyák szaporodásával vált szükségessé egy iskola felépítése. Az itteni élet az 1930-as évektől vált igazán élénk. 1938-tól búcsút is tartanak a Tápai-réti szeptember 8-án, Kisasszony napján. Az élet azonban az 1960-as évektől a térszerkesztés és a köolajfeltárás miatt nehezebbé vált, az 1970-es árvíz nyomán pedig a tanyák jó része belvizes lett, s a régi lakók vissza sem tudtak térni ide. Ez az iskola létét is feleslegessé tette, 1971-ben bezárták, majd lebontották.

Pajor története után a kötet talán legértékesebb része következik. Visszaemlékezésekből ismerhetjük meg az iskola valamikori hétköznapjait. Először két tanítónő meséli el élményeit. Molnár Imréné az alsó tagozatosok tanítónője volt, férje a felső tagozatosok tanító bácsija. Elsősorban azokra az eseményekre emlékezik vissza, amelyek kikapcsolódást jelentettek a mindennapokból diáknak és szülőknek egyaránt. Kirándulások más tanyai iskolákba, levelezés a diákok között, ünnepi műsorok és szindarabok. Kovácsné Szűcs Szabó Agnes írásából megtudhatjuk, mi a Melynyikóv-módszer, amikor a negy-

venőt perces tanórából az első öt percben a tanító kiosztotta a feladatokat az osztályteremben együtt ülő három-osztálynyi gyerekeknek. Majd harmincöt percig a negyedik osztálynak magyarázott, az utolsó öt percben számon kérte a megtanultakat. Ő inkább a tanyai élet nehézségeit emeli ki, amivel minden ott élőknek, a pedagógusnak is meg kellett küzdenie. A korai keléssel, az iskola befutésével, tanítással, háztartással, a föld megművelésével.

A tanyai iskola kis kulturális központtá vált. Ez és az iskolai élet egyéb eseményei derülnek ki a szeretettel visszaemlékező valamikori tanítványok írásából. Oláh Ilona és Oláh Katalin mint példaképeikről írnak tanáraikról. „Itt a tanyán a Molnár pedagógus házaspárnak nagy tekintélye volt. Nemcsak azért, mert többet tudtak, tanultabbak voltak a tanyai embereknél, hanem életükkel, magatartásukkal vívták ki a közösség elismerését. Felnézünk rájuk, példaképnek tekintettük őket. Mi, lányok még a kezünket is úgy próbáltuk imára kulcsolni, mint a tanító néni. Ha ígérték valamit, soha nem csalódtunk.” Martonyos Margit azt emeli ki, hogy a kötelező tananyag megtanítása mellett nevelt is a pedagógus. Szólt, ha a kabatról hiányzott a gomb, szakadt volt a harsnya, rendetlenül voltak a szatyorban a könyvek. Megtanítottak kézimunkázni, dalolni, süteményt sütni, néptáncot járni. Bódi Mária régi kedves játékkükről ír: „Volt egy játékkücsink, négyen-öten is ráfértünk. Kerekeken deszka volt. Előfotuk Hektor kutyánkat, és húztuk magunkat végig a tanya mögött.” Kiss Péter a tanítói szigorra emlékezik: „Ha a tanító bácsi bejött a terebbe a naplóval, nádpálcával kezében, olyan csend volt, hogy a légy zümmögését is hallottuk.” A szocializmus velejárói az alakuló őrök voltak. Ennek a kötelezőnek előírt foglalkozásnak a tanítványok csak a pozitívumait láthatták. „Természetesen az iskolában is gyökeres változások történtek. Többek között megszűnt a vallásoktatás. Bevezetésre került az úttörőmozgalom. Most felnőtt fejjel állíthatom, volt ebben a mozgalomban sok szép és hasznos dolog. Városokban és falvakban leköttette a tanulók többségének szabadijét.” (Vörös József) Az iskola kertjében az őrök külön kis parcellákat műveltek meg. És a mai tanítók, tanárok számára is megszívlelendő példa lehet, hogy a tanyai tanítók rájöttek, ha megbuktatják a diákokat, csak a diáktársak és a saját sorsukat nehezítik meg, így inkább időt fordítottak a tanulók korrepetálására. Ezek a tanyai iskolák sok kiváló embert neveltek. Lett belőlük vegyész, mérnök.

A régi tanyai iskola életébe pillantásunk után megtudhatjuk a kötetből, hogyan hozták létre a régi tanítványok a lebontott pajori iskola helyén az emlékhelyet. 2001. szeptember 8-án, a pajori búcsú napján a régi iskolatársak a tápai öreg iskolában találkoztak egymással. A jól sikerült találkozót a következő években újabbak követték, és ekkor született meg az emlékhely ötlete. Elsősorban Forrai Sándor szervezőmunkájának köszönhetően az egykori iskolatársak segítségével 2004-ben megvalósult az emlékhely, s azóta minden évben – Kisasszony napján – itt találkoznak a régi pajoriak.

A kötetet forrásjegyzék és bőséges képanyag (a régi időkből és napjainkból is) zárja. Találó ötlet volt, hogy a kötet fedőlapján az egykori pajori iskola, végén pedig az emlékhely fotója látható.

Gergelyné Bodó Mária

DANIS FERENC:

A zsidóság története és emlékei Ipolyságon

Honismereti-helytörténeti munkák egyre többet foglalkoznak egy-egy település zsidó lakosainak szerepével a helyi társadalmi-gazdasági életben, megkerülhetetlen érdemeikkel annak fejlődésében. Határon túl ez nehezebb, ott az uralom- és nyelvváltás gátolja a sajnos már nagyrészt megszűnt közösségek emlékeinek összegyűjtését, esetleges publikálását. Ezért különösen örömdetes kézbe venni *Danis Ferenc* munkáját, amely a Komáromban megjelenő Honismereti Kiskönyvtár 204. számaként jelent meg.

Bevezetésül érdekes adatokat közöl a felvidéki zsidóság múltjáról, bemutatva a város zsidó temetőit, amelyek közül a neológban a később gyakran előforduló Winter család egyik tagjának sírkövén Kiss József hozzá írt sorai olvashatók. Külön fejezet foglalkozik a kezdettől: *A zsidóság társadalmi beilleszkedése városunk életébe* címmel, ami egybeesik a település fénykorával. Iskola, zsinagóga épül, a közösség tagjainak zöme kereskedő és iparos, bár későbbi adat szerint Ipolyság nyolc orvosa is mind zsidó vagy zsidó származású. Bár létszámban csak a helyi lakosság 12%-át tették ki, az összes adó 75%-át ők fizették. Magyar nyelvűek és érzelműek, 1919-ben részt vesznek a bevonuló cseh katonaság elleni fegyveres ellenállásban, amit az új uralom nem vesz jó néven. Később javul a gazdasági és kulturális helyzet, 1938-ban a város visszatér Magyarországhoz, bevezetik a zsidótörvényeket, egyre szomorúbb idők jönnek, csak kevesen élnek túl a deportálást, a megmaradtak zöme kivándorol. Sorsok villannak fel a könyv lapjain, sokaknak hazatérésük után is folytatódik kálváriája, vagyonukat nem kapják vissza, van, akit Magyarországra toloncolnak. Beszámol a megmaradt zsidó emlékek jelen állapotáról, ami eléggé kétséges.

Van Holocaust-emlékfal 800 névvel, a neológ imaház ma már a vetőmagtisztító helyett kulturális központnak ad otthont, megőrizve zsidó szimbólumokat, de a többi zsinagóga családi házként, illetve éjszakai szórakozóhelyként működik, az egyik temető is gondozatlan. A város társadalmában és vezetésében megvan a jó szándék a zsidó emlékek megőrzésére – a szép kiállítású, sok képpel és térképpel ellátott füzet is ennek bizonyítéka. Gondos, szép munka, a záró bibliográfia támpontot ad a további érdeklődőknek.

Róbert Péter

TAKÁCS JÓZSEF:

Budapesti toronyórák története 1889–1909

Érdekes, korábban mások által csak mellékesen kutatótt témával állt elő a szerző, aki egyben szakavatott kutatója is a területnek. Munkásságát az e tárgykorban már feltucatnyit meghaladó publikációja is érdemesíti. Teljesen hétköznapi dologból indul ki: ha felnézünk – egy helyről látható – két templomtoronyra, vajon azonos időt, pontos időt mutatnak-e a fent elhelyezett toronyórák? Mondhatnánk, hogy igen. Ám a vizsgált XIX. század vég körüli időpontban nem volt ez ilyen nyilvánvaló.

A századforduló városi embere azonban már egyre inkább igényelte a pontos időt: munkarend szerint működtek a hivatalok, az intézmények, a gyárak, a boltok, pontos időben kezdődött az iskolai tanítás és így tovább. Minden korábbinál nagyobb pontosságot (és országos egyidejűséget) követelt meg a vasút, s hozzá is szoktatta az embereket a pontos idő fontosságához. A városi és az egyházi igazgatásnak egyre fontosabb feladata lett a többnyire templomok toronyáiban elhelyezett óraszerkezetek pontos és biztonságos működtetése. Budapesten a nyilvánosnak minősülő templomi toronyórák ekkoriban már a fővárosi tanács felügyelete alatt működtek.

A tanulmánykötet végigkíséri a városigazgatás és szervei, az óras szakemberek, de az egyház tevékenységét is a toronyórák hibáinak, hiányosságainak a kiküszöbölésére és az egységes rend kialakítására tett erőfeszítéseket. A kötet címében mindössze két évtizedet jelölt meg a vizsgált korszakának, de ennél sokkal mélyebbre merít, hiszen egy-egy rendelkezés, vagy egy-egy óraszerkezet ürügyén korábbi időszakokról is szó esik.

Bevezetőjében tisztázza a toronyóra fogalmát, amit röviden így fogalmazhatnánk meg: toronyban elhelyezett nyilvános nagyóra. A fogalmi tisztázáson túl alapos műszaki- és technikatörténeti ismertetőt kapunk a témáról, magyarázó fényképpel és rajzokkal, a laikus érdeklődő számára is érthető módon. A nálunk is egyre elterjedtebb toronyórák jó működését nagyban meghatározta azok szerkezete és a későbbi ismertetésük. Előállításuk a céhes kézműipari keretektől (lakatosok készítették a korai nagyóra szerkezeteket) indulva jutott el, éppen a vizsgált időszakban a gépi megmunkálással, már gyári körülmények között készülő ipari gyártásig. Közben a termék egyre finomodott, megmunkálása egyre pontosabbá vált, új anyagokat használtak fel a szerkezetekhez, amelyek ez által is egyre igényesebb munkával készült termékeké váltak.

Ezeket az órákat aztán felszerelésük után a – többnyire laikus, nem óras szakember – toronyóra-kezelőkre bízta, akiknek a feladata volt a működtetésük, azaz felhúzásuk, igazításuk és szabályozásuk, karbantartásuk, s általában óraszemesztő közreműködésével a javításuk. Nélkülük nem működtek a toronyórák, és mégis sok kritika érte a munkájukat; mivel a napnál is világosabban látszott, ha a toronyóra nem a pontos időt mutatta, vagy éppen működésképtelenül állt. Sok kritika érte a hivatalokat is, városit és egyházit egyaránt, elsősorban az órák egymáshoz képest sem azonos idő-mutatásuk miatt, s ez már érzékelhető károkhöz is vezethetett.

A téma fontossága miatt is bőven foglalkozik a fővárosban ez időben zajló időjelzések módjával is, a II. kerületi állami reáliskola ablakából leadott puskalövéstől a vasútállomások, a távírda- és postahivatalok, a Telefon Hírmondó hivatalos pontos idő megállapításáig. A nyilvános órákat sok kritika érte a nagyközönség részéről is, mivel a mai közép-európai pontos idő meghatározásához, majd jelzéséhez nem volt elegendő a középdelet jelző „ágyúlövés”. Mai időjelzésünk eredete 1892. augusztus 1-jétől számitódik, amikor egyetemesen áttértünk a jelenleginek megfelelő déli 12 óra jelzésére.

A budapesti nyilvános órák zömmel a belvárosban működtek. A régi pesti városokhoz toronyórája volt a vá-

ros „hivatalos” időjelzője, de ugyanilyen nyilvános nagyórák voltak a pályaudvarokon, az egyetem több épületén, a vásárcsarnokokban. Aztán 1897-ben ismét megállapították, hogy hiába a pontos idő, valamennyi nyilvános óra pontatlanul jelzi az időt.

A kötet gerincét a budapesti toronyórák, működtetésük, átépítéseik, javításuk részletesebb ismertetése teszi ki. A főváros kezelésében álló toronyórák száma ekkoriban 18 volt. Mindössze három polgári célzatú leszámítva (pesti városháza, I. kerületi előjáróság – volt budai városháza, közbághíd) mindegyik templomtoronyban mutatta az időt. Részletesen megismerkedhetünk valamennyivel, történetükkel, s közülük is kiemelten a belvárosi plébániatemplom (a Bazilika) 1866-ban felszerelt, akkortájt légszusz-világítással is ellátott toronyórájával. A toronyórás munkák nagy felkészültséget, műszaki és szervezési fegyelmet igényeltek, ugyanis mind a beszerelésüket, mind pedig a működtetésükkel járó feladatokat nem a gyártó cég végezte. Az időszakonkénti átalakításokhoz, a korszerűsítésekhez, a javításokhoz komoly mérnöki felkészültség kellett. A munkákat nemcsak elősegítették, hanem gyakran hátráltatták is a hivatali feladatok és a velük járó kötélhúzások, amik szinte minden fővárosi közigazgatási feladatot kísérték. A feldolgozott fővárosi levéltári források bőven tanúszkodnak ezekről. Egy-egy újabb óraszerkezet felszerelése ezért a tapasztalatok birtokában a korábbiaknál nagyobb körültekintést és szervezést igényelt, s erre is szép példát láthatunk a kőbányai új templom toronyórája kapcsán.

Az anomáliák egy részén a főváros egy új toronyóra kezelési rend kialakításával próbált meg túllépni, s pályázatot követően 1902-től egyetlen vállalkozó látta el a toronyórák felügyeletét (a 15 templomtoronyórán addig heten osztoztak). Többször is napirendre került az egyre elavultabb és gyakori karbantartást, javítást igénylő régi órák elektromos meghajtására történő kicserélése. Mindjárt felvetődött az ellenzők részéről, hogy hiába az egyesség, ha az előregedett, korszerűtlen szerkezetek kifogásolható állapota nem teszi lehetővé a mégoly korszerű központi szabályozást. Az egységes szerkezetek egységes áttérést tennének lehetővé, s megvalósulhatna a központi helyről történő – egyidejű és pontos – vezérlés. A vitákon mindenkor a nagyközönség, az órákra felpillantó, a pontos időt számon kérő polgárok veszítettek.

Az utolsó fejezetben didaktikai elemeket is felsorakoztatva, a források elemzéséből következő megállapításokat, az addigiakból leszűrhető következtetéseket teszi meg a szerző. A kötet végén található irodalomjegyzék, névmutató, a kétnyelvű rezümé, s nem utolsósorban az egy ivnyi terjedelmű színes képmelléklet teszi még kerekbé, tartalmasabbá a rendkívül nagy levéltári forrásanyagot alapuló munkát. Ezek gondos és igen aprólékos feldolgozása, a szinte mindenre kiterjedő figyelem eredményezte, hogy nagy élvezettel forgatva Takács József munkáját, teljesen elfelejtkezünk arról, hogy a kötetben végül is a templomoknak, a templomtornyoknak mindössze egyetlen cleméről, csupán „csak” a toronyórákról olvastunk.

Bencze Géza

HOPPÁL MIHÁLY (szerk.):

Fehérlófia

Külemében is, de különösen tartalmában rendkívül érdekes és szép kötet látott napvilágot *Hoppál Mihály* szerkesztésében, kitűnő fordítócsapat közreműködésével. Az Európai Folklor Intézet kiadásában már korábban is jelentek meg olyan munkák, amelyek az összehasonlító vizsgálatokhoz adnak jó alapot. A most kiadott kötet szépen illeszkedik a korábban megfogalmazott szándék sorába. A magyar népmesekincs egyik legismertebb meséjének, a Fehérlófia meséjének keleti párhuzamait sorolja.

Több okból is figyelemre méltó a kötet. Részen azért, mert az összehasonlító népmesekutatás egyik úttörőjének, *Keszi Kovács László*nak ajánlja a szerkesztő és a kiadó. *Keszi Kovács László* századik életévébe lépett, szépkorú a folkloristák között és éppen 80 éve volt, hogy iskolásként, tizenkét évesen egy öreg pástortól lejegyezte a mese első felét, majd később, a másodikát, majd fél évszázada annak, hogy egy teljes variánsát hagyományozta az utókorra.

A kötetből megtudjuk, hogy a Fehérlófia vándormotívum, ami megtalálható Mongóliától a végtelen sztyeppék vonalán egészen a Kárpát-medencéig számtalan variánsban, hiszen ezen a vidéken a szájhagyomány élteti a folklor. Mint mesetípust Belső-Ázsia török és mongol népcsoportjai ismerik, sőt eposz formában a kirgiz folklorban is megtalálható. Ugyanez érvényes ezeknek a népeknek a mitológiai kincsére is. A mongol népek mitológiai hátterét a hármasszós világ adja, a közöttük lévő kapcsolatra csak az arra kiválasztottak alkalmasak. A fehérlófia analógiája a borjúfiú olyan mesehős, amely alkalmas a világok közötti átmenetre. A folklor kevésbé avatott ismerőinek is azonnal feltűnnek a sámánizmus jegyei. Az ősvallás és a mesekutatás az eredetvizsgálatok kapcsán többször érintette azt a problémakört, amit a fehérlófia mesetípus felvet. Noha a nyugat-európai folklorban is meglévő a motívumok többsége, van a magyar folklorban hat-hét olyan mesetípusa, amit sehol Európában nem ismernek, de a keleti rokonnépeinknél megtalálhatók, s ezek pedig a Fehérlófia, Táltosverseny vagy Kancatejfürdő, a Hajnalkötöző királyfi, Sárkánycsalád, az Égigérő fa című mesék – tudjuk Solymossy Sándor kutatásaiból. A folkloristák számára kézikönyvnek számító Magyar Népmese Katalógus bőséggel hozza a motívumok párhuzamait. Akit a Fehérlófia mese párhuzamai bővebben érdekelnek, a kötetben *Benedek Katalin*nak e témát kimerítően tárgyaló szép tanulmányát olvassa el.

A kötetben a tuva Medvefia, Igjilak a fekete vitéz, a kirgiz Tüstük vitéz, a kazak Er Tüstük, a burját Huldaj Arva fia és a nogáj Medvefia Ali, a halha Fehérszajú Borjú című meséket olvashatjuk. A kitűnő fordítók – *Kara György, Buda Ferenc, Birtalan Ágnes, Somfai Kara Dávid* – egy-egy tanulmányban hozzák közelebb hozzánk a keleti meséket. *Benedek Katalin* és *Hoppál Mihály* tanulmánya pedig a mese keleti rokonait vizsgálja.

Bőséges jegyzetapparátus segíti az eligazodást, a laikus olvasó is élvezettel eprészheti a kazak, kirgiz, tuva, és burját szavakat.

A kötet az összehasonlító vizsgálatok szép példája. Reményeink szerint inspirálni fog számos kutatót hasonló feladatokra. Szép eredményekkel kecsegtet ez a terület, megéri foglalkozni vele, mert olyan kincseit villantja meg a magyar folklórnak, ami eddig ismeretlen volt csak a keletkutatók áldásos közreműködésével érhető meg. A könyv az Intézet fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából jelent meg impozáns kivitelben, Nagy András keleti motívumvilágot idéző művészi illusztrációival.

Európai Folklór Intézet – MTA Néprajzi Kutatóintézete – L'Harmattan Kiadó, Bp. 2007.

Bartha Júlia

LENGYEL ÁGNES:

Egy palóc pásztor öröksége

Dr. Lengyel Ágnes, a balassagyarmati Palóc Múzeum etnográfus muzeológusa egy nógrádi faragópásztor alkotásainak fellelhető teljes kollekcióját adja közre látványos, gazdag képanyaggal rendelkező könyvében. A kiadvány a „Gyurkó Pál számadókanász faragásai” című időszaki kiállítás könyvváltozata. Az igényes kivitelű könyv mind tematikai, mind tartalmi szempontból méltó folytatása a korábban megjelent *Nógrád megye népművészete* (Balassagyarmat, 2000) monográfikus munkának, valamint Limbacher Gábor: *Hazaszeretet, magyarságtudat a népéletben* (Balassagyarmat, 2002) című rendkívül gazdag népművészeti tárgyi anyagot felsorakoztató kiadványnak.

A könyv bevezetésében Lengyel Ágnes a 90 évet megélt, gazdag népművészeti munkássággal rendelkező Gyurkó Pál (1869–1959) Nógrád megyei uradalmi kanász életével és tevékenységével kapcsolatos kutatástörténetet tekintti át. Rámutat, hogy a pásztorművészet minden ágában egyéni stílusával kitűnt alkotó kiemelkedő faragóteljesítmény mellett jó dudás és énekes is volt. Művészkedésével Madarassy László és Manga János is foglalkozott, tárgyi hagyatékának nagyobb része a balassagyarmati Palóc Múzeumba került, de több fővárosi és vidéki gyűjteményben is vannak alkotásai.

A három fejezetre tagoló könyv előjáróban önéletrajza alapján a faragópásztor életútját követi nyomon, utalva a múzeumokkal és a néprajztudomány képviselőivel való kapcsolataira, a jelesebb alkotásainak elhelyezéséről való gondoskodására (pl. 1951-ben 41 faragványát a Palóc Múzeum számára ajánlotta fel). A következő fejezet a pásztorok ismertetése kapcsán tárja elénk az egykori kanászélet sajátosságait. Jól válogatott folklórszemelvények idézik meg Gyurkó Pál művészkedésének tárgyain is szereplő életjeleneteket, a pásztorokdást, a betyárokkal való kapcsolatot, a pásztorok mulatozását, de a nótázást, dudakészítést és dudálást is.

A következő terjedelmes fejezet tematikus rendben veszi számba a jeles faragó alkotásainak teljes kollekcióját. Felvezetéként Lengyel Ágnes rámutat a XIX. század végén bekövetkező izlésbeli és technikai változásokra, miszerint a hagyományos pásztorokképek helyét mindinkább a dísz tárgyak veszik át; az egykor kedvelt vésést, karcolást, fém- és csontberakást felváltja a dom-

borúfaragás, valamint a tárgy teljes egészének díszítése, továbbá önálló kompozíciók létrehozása. Ez a változás Gyurkó Pál munkásságában is megmutatkozik, aki minden technikát egyforma igényességgel alkalmazott. Korai munkái közül kitérnek az egyedi kialakítású pásztorbotok, melyeken a csontgyűrű, az olomberakés és a különleges domborművű faragások egyaránt fellelhetők. Ennek az összetett technikai kivitelezésnek további szép példányai a fokosok és karikásosorok, valamint két kecskefejes duda, melyeket maga is használt. Visszaemlékezésében élményszerűen utalt rá, hogy az általa őrzött békétlenkedő, acsarkodó állatokat dudaszóval csillapította le. A nagy számban készített ivóbögréin viszont egyedül a domború faragás uralkodik, melynek motívumai a pásztorélet, az erdő, a legeltetés, vadászat jeleneteket foglalják magukba. Az általa 1899-ben készített egyetlen szarutűlök Lengyel Ágnes szavaival élve „a palóc pásztorművészet egyik legszebb alkotása”. A választóvízzel maratott tárgynak egész felületét karcolással készített mozgalmas jelenetek borítják, mint pl. erdőrészelek, vadászat, legeltetés, madarak, virágok, pásztorok, valamint vágató huszár.

Egyedül a nógrádi pásztorművészetre jellemző „huszáros lócák” alkotásában is részt vállalt Gyurkó Pál, hasonlóan szép példányokkal, mint a néhány évtizeddel előtte alkotó Csábrádi József vagy Bertók János. A kötetben közreadott támlás padjának hét betétlapján egész huszáregiment vágat kivont karddal, kivétel a középrészen lévő két huszáralak mutat, az egyik trombitát, a másik nemzetiszínű zászlót tart a kezében. A gondosan festett alakok a XIX. századi huszárviseletet mutatják, a mozgalmasabb fokozza a lovak színének változatossága. Az áttört faragástechnikát szívesen alkalmazta más tárgyakon is, melyeknél a magyar címer alkotta a központi díszítőmotívumot, mint pl. pad- és szék támlán, fésű-, kanál és gyufatartókon. Ezeket a tárgyakon minden esetben festéssel hangsúlyozta a díszítőelemeket, domináns színei kivétel nélkül a piros, fehér és a zöld volt.

Lengyel Ágnes a továbbiakban a neves faragópásztor hazafiságát és vallásosságát bemutató tárgyait az életrajzi vonatkozásokkal összevetve, időrendi sorban állítja elénk, melyeknek egyik sajátos körét a domborúfaragású táblaképek képviselik. Ezeket az egyszerűen díszként, emléklül szolgáló tárgyakon az országcímer, a nemzeti zászló, Szent István, Ferenc József, Horthy Miklós, valamint a huszár alakja jelenik meg. Vallásos tárgyú díszítőmotívumai jóval szélesebb tárgykollekciót urálnak: juhász kampó, fokos, gyertyatartó, táblaképek és szobrok jelenítik meg a szakrális világképi szimbólumokat, mint pl. a keresztet, Oltári szentséget, Kálváriát, a Fájdalmas Máriát és Jézus szívét. A könyv záró fejezetét a 70 tétel tartalmazó katalógus alkotja, mely a kiállításra került tárgyak részletes leírását rögzíti.

Miután Gyurkó Pál minden alkotását névjegyével és legtöbb esetben évszámmal látta el, ennek következtében munkáinak azonosítása könnyen megoldható, egyszerű feladatot jelentett. Azonban mind a Néprajzi Múzeumban, mind másutt is találhatóak olyan tárgyak, melyek a teljesen rá jellemző jegyeket viselik, természetesen datálás, névjegy nélkül. Ezeknek a kritikus tárgyaknak az értékelésével és szakmai kutatásával Lengyel Ágnes részletesen foglalkozott, rávilágítva az azonosítás

nehézségeire, a jeles kutatók tévedéseire, valamint az utánzás módjára. A szerző csak az egyértelműen adatolt tárgyakat sorolja Gyurkó Pál ismert alkotásainak sorába. Ez a kitűnő színes képekkel illusztrált, látványos és jól szerkesztett kiadvány egy nógrádi faragópásztor fennmaradt életművének teljes egészével a palóc népművészet országos jelentőségű értékeire irányítja a figyelmet.

(Kiadja a Palóc Múzeum, Balassagyarmat 2007, 94 old. 68 kép.)

Selmeczi Kovács Attila

NAGY ÁGNES–MISKOLCZI LÁSZLÓ– PETERCSÁK TIVADAR (szerk.):

Az egri hóstyák

Helyneveinkben és a szakirodalomban *hóstát*, *hóstya* néven (a középfelnémet *Hochstadt* „felső város” alakból, latinul *suburbia*) ismert a késő középkorban, valamint a korai újkorban a városok kerítésén és a sáncokon kívül kialakult külváros vagy előváros, aminek emléke ma is több helyen él a településrészek elnevezésében. Lényeges az egykor ott élők jogállása: mivel a város tulajdonában levő telkeknek nem voltak tulajdonosai, zselléreként nem rendelkeztek polgárjoggal. A *hóstátiak* – például Kolozsvár esetében – kezdetben jellemzően mezőgazdálkodással és fuvarozással foglalkoztak, s gazdaságilag a városok piacának értékesítési lehetőségeihez kötődtek. A városok *emberpiacán* rendre napszámos munkát is találhattak. Ugyancsak jellemző volt, hogy ezek a külvárosok fogadták be a város környezetében megtelepedő idegen csoportokat, akiknek a műveltsége ezeken a helyeken szervesült a magyarságéval, s együttesen formálódott a paraszti kultúra sajátos táji változataivá. A *hóstátiak* városrészenként szerveződött társadalma, közösségi élete, szokásai, hovatartozásukat s kifejező viselkedésük a közelmúltig megőrizte különállásukat, a városlakók tradíciójának sajátosan paraszti ellenpárjaként, kontrolljaként.

Az egri *hóstyák* történetét és működését bemutató kötet – a vonatkozó szakirodalom összefoglalásaként – nem csupán azért tarthat számot érdeklődésre, mert a városfejlődés e sajátos típusának ismeretét gazdagítja, s mert a történeti néprajz esettanulmányaként is forgatható. Ezen érdemei mellett, magam – néhány évig egri diákként is – elsősorban azért üdvözlöm, mert a török kori és a barokk Eger ma már világszerte ismert arculatához a hétköznapi és az ünnepek világának sajátos színeit, a mindennapok kultúrájának karakteres fejezetét csatolja. (Nagyon hasznos lenne, ha a munka tanulságai idegen nyelven is hozzáférhető lennének.) Bemutatja a kötet, hogy a város jogállásának változásaival párhuzamosan, miként települt be Eger a török kiűzését követően, s hogy a XVIII–XIX. század folyamán miként alakult ki az a differenciált társadalom, amely a kultúrának is különféle színtereit és formációit hozta létre és formálta a különböző korszakokban. A kötet tartalma organikus, tehát nem válik el a történeti-agrártörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti és „néprajzi” tartalmak mentén. Olvasmányként akkor is színes és érdekes, ha az apró fejezetek szerkesztése olykor mozaikos, s egyenetlen

a szövegek színvonala is. Nem zavaró az sem, hogy az írások egy részében a „bennszülött” szerzők jártassága jön át: az *egriség* megjelenése természetes és indokolt, s a munka egyik kötőanyagát is jelenti. Feltétlenül érdeme a könyvnek, hogy a mindennapok városiasodásáról, a polgárosodás mindennapjairól, hangsúlyosan pedig többféle kultúra szervesüléséről tájékoztatja az érdeklődőt. Meggyőződésem, hogy mindez gazdagítja és árnyalja azt a képet, amit – a többség számára – Eger és környékének képe, Gárdonyi örökbecsű műve, az egri bor, a katolikus központ építészeti arculata sugall. Nagy kérdés, hogy mindez mennyire jut majd el az érdeklődőkhöz, hiszen a kötet elsősorban az egriek számára mentő, tisztelgés a hóstyák egykor élt népe, s egykori műveltsége előtt.

Nem lehet a recenzius feladata a könyv gazdag anyagának részletező ismertetése, itt csupán néhány főbb fejezetre szorítok. A könyv első nagy tartalmi blokkja az egri hóstyák történetét és hagyományos életmódját ismerteti. *Nemes Lajos* írása alapozza meg a tematikát a hóstyák kialakulásának és történetének vázlatos bemutatásával. Eger lakott területe a XVII–XVIII. század fordulóján még a fallal kerített belvárosra terjedt ki, s csak az 1740-es években kezdte kinőni a város a kereteit. 1712-ben már megjelentek az adóösszeírásban *series* elnevezéssel a belvárosi negyedek (városrészek) valamint a külvárosok is: *Hatvani kapu előtti*, *Maklári kapu előtti* és *Rác kapu előtti* településrészek. 1712 és 1728 között Hatvani, Maklári és Rác kapu előtti *suburbium*tól szólnak a források, de 1715-ben a Maklári kapu előtti külvárost *Almagyari hóstád*, 1721-ben pedig *Series 4-ta*, *Maklári hóstád* néven írták össze. 1729-től a század végéig a Rác kapu előtti hóstya már *Felnémeti suburbium* néven található. 1756-tól a városhoz csatolták a *Sánc* külvárost, 1760-tól megjelent az összeírásokban a *Cegléd* (máskor *Cigléd* vagy *Cifra*) külváros név is. Az egyes külvárosokat több adóközre osztották, amelyek ugyancsak megjelentek a helynevekben. (A belváros és a külvárosok népe a 18. században még nem volt azonos jogi státusú.)

A török kiűzését követően elcinte a katonaság, s az annak nyomán érkező iparosok, kereskedők és családtagjaik tették ki a város lakosságát. 1690-ben a lakosság 5,5%-a volt nemesi jogállású, 42,2%-a polgár, 25%-a hajdú, 5,5%-a tisztt és kamarai tisztviselő, 21,8%-a pedig egyéb városi lakos. A népesség több mint fele magyar anyanyelvű volt, de jelentős volt a német és délszláv népesség, akik mellett egykori török alattvalókat – szlovákok, lengyelek, olaszok – is találunk. A délszlávokat Egerben (is) *rácoknak* nevezték. S bár a városban 44 kézműves mester élt (ruházat, élelmiszeripar, fém- és építőipar, bőr- és szövőipar), az 1690-ben összeírtak 72,92%-át a szőlőbirtokosok tették ki. A város terjeszkedésének mozgatója Eger gyarapodó népessége volt: a környező falvakból való betelepülésnek azonban rendeltetést vetettek a jogi rendezések. Az 1690-ben megközelítőleg 2000 fős népesség lélekszáma 1785-re 16 889-re emelkedett, aminek több mint 1/3-át tették ki a parasztok. Azok mindegyike rendelkezett valamennyi szőlőterülettel, s döntő többségük a külvárosokban élt. A lakosság több mint negyedrésze zsellérszerű volt, zömmel nincstelen, közülük került ki a *kapások* (napszámosok)

rétege. A külvárosok életmódbeli és társadalmi arculata a későbbiekben is elkülönült, annak ellenére, hogy a polgárság a külvárosokban is képviselve volt, s hogy a XIX. század végén a hóstyák szabad területén épültek meg Eger első ipari üzemei. A XVIII. század végétől jelentősen nőtt a külvárosi szőlőbirtokosok aránya is. A város lakosainak megélhetésében döntő szerepe volt a szőlőbirtoknak: csekély volt az idegenek bebirtoklása, viszont az erdők nagy kiterjedésű szőlőket birtokoltak a szomszédos falvak határában.

A városi népesség öngazgatása Egerben megőrizte a különböző telepes csoportok örökségét. A török kiűzése után betelepülő hajdúk *tizedes* szervezete – átvették ezt a rációk is – annak ellenére fennmaradt, hogy ez a csoport a Rákóczi szabadságharc után elhagyta a várost. A németek *negyedeknek* (Viertel) tekintették az általuk lakott városrészeket, aminek élén a *fertálmester* (Viertelmeister) állt, ám azok elnevezésére megmaradt a *tizedes* kifejezés is. A városi jogokkal együtt változó öngazgatási egységek a társasági élet szinterei is voltak, s 1948-ig álltak fent. 1995-ben a város újjáélesztette a fertálmesterség hagyományát.

Részletező fejezet foglalkozik a kötetben a hóstyák művelődésének és oktatásának történetjével (*Guszmán Gergely*), a lokális társadalom kulturális önszerveződésének tanulságos formáival. *Veres Gábor* a hagyományos lakóházakat és berendezésüket, *Petercsák Tivadar* pedig a gazdálkodásban alapvető szőlőművelés, borkultúra és a kertgazdálkodás tradícióját tárgyalja. A pincék és a borkultúra valóságos hidat jelent az erdők egymást váltó generációi között. Több évtizedes kutatásait összegzi *Cs. Schwalm Edit* a népviselet bemutatásával, belefoglalva abba a viseletet készítő kézművesek változó történetét is. *Zábrátzky Éva* le, *Császai Irén* pedig a búcsújárás néprajzát mutatja be, aminek a római katolikus Egerben kiemelkedő jelentősége volt. Kapcsolódik ehhez *Tikovits Ernő* írása az út menti szakrális kismélekek-ről.

A könyv másik nagy tematikai egysége a hóstyák mai létmódjainak és mindennapjainak részletező leírása. Nyitó írása, *Fekete Péter* munkája a hóstyák nyelvhasználatáról nem csupán a középpalóccal rokon – bár az illebiális és a labiális a-t jelen állapotában nélkülöző – hóstyai nyelvjáris jegyeit összegzi, de foglalkozik a helynevek és a korábbi nyelvi állapotok kérdésével is. Terjedelmes részt képviselnek azok a *hóstyai séták*, amelyek történeti, műemléki, nem ritkán a helyi szóbeli hagyomány elemeire építkezve, mintegy bejárák, végig vezetik az érdeklődőt a hóstyák területén, felkeresve a legfontosabb építményeket, számba véve a régi mestersegeket, a lokális tradíció különböző elemeit. A könyvet a lektor – egy reprezentáns egri értelmiségi – *Löffler Erzsébet* személyes vallomása, és válogatott irodalomjegyzék zárja.

Eger a magyar nemzet történetének és tradíciójának egyik letéteményese. A mai erdők érdeke is, hogy ez a hagyomány minél árnyaltabban, az elmúlt századok nagy történeti eseményeit és a mindennapi élet szintereit is bemutatva jelenjen meg – mind az ott élők, mind a

odalátogatók számára. Az egri hóstyákat bemutató kötet nagyon hasznos ebben az összefüggésben is.

(Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala és a Művészetek Háza. Eger, 2007.)

Viszóczy Ilona

ACTA Tanulmányok II/1–2

Szerk.: *Csurgai Horváth József, Kovács Eleonóra*

2007. június 4-én mutatta be *dr. Perger Gyula*, a győri Xantus János Múzeum igazgatója a székesfehérvári székhelyű *Alba Civitas Történeti Alapítvány* (ACTA) új, kétkötetes gasztronómia-történeti kiadványát. A 2003-ban alakult alapítvány célul tűzte ki, hogy a Dunántúl városait illetően összehasonlító várostörténeti kutatásokat végezzen, s az e tárgy körében kutató levéltárosok, történészek, muzeológusok, művészettörténészek tanulmányait kötetekben megjelenesse.

Az ismertető kötet már nem az első kiadványaik sorában. Két sorozatot indítottak *ACTA Tanulmányok*, illetve *ACTA Közlemények* címmel. A Közlemények adattárakat, monográfiákat, a Tanulmányok több szerző munkáját tartalmazó sorozat. 2003-ban kiadott első tanulmánykötetük művelődéstörténeti tárgyú volt, ezt követte egy-egy egyháztörténeti adattár és monográfia (*Fórintos Attila*: A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004, valamint *Kovács Eleonóra*: A székesfehérvári evangélikus gyülekezet története).

A jelenlegi kötet a tanulmánykötet-sorozatba illeszkedik. 12 szerzőtől közöl írást, s valamennyi a gasztronómia tárgyköréből merít. A tanulmánykötet a XIII. századtól napjainkig villant fel pillanatképeket a pannon városok gasztronómiai életéből. A szőlő és bor, a kávéházak és cukrászdák világa, az utazások, az üdülőhelyek képe tűnik fel a tanulmányok lapjain, ám nem csupán a vendéglátás különböző korszakait ismerheti meg az olvasó e kötetből, de különböző történeti korszakokat, eseményeket is, amiket mindig híven jellemez a vendéglátás mikéntje, módja. Érdekes olvasmányt kap az az olvasó is, aki egy-egy településre vonatkozóan keres adatokat, hiszen Székesfehérvár, Sopron, Kőszeg, Pécs, Balatonfüred, s még más helységeket is felbukkannak a kiadvány lapjain. A kötet szerkesztői *Csurgai Horváth József* és *Kovács Eleonóra* nem csupán lelkiismeretes szerkesztői munkát végeztek, hanem egy-egy tanulmánnyal is szerepelnek a kötetben, amelyek terjedelmükénél fogva már-már feszegetik a műfaj kereteit, hiszen Székesfehérvár életében fontos szerepet játszó részterületekről adnak teljes képet, amikor feldolgozzák a város promontóriumának, valamint vendéglátásának történetét. Mindkét tanulmány érdemes lenne arra, hogy önálló kismonográfiaként is megjelenjen.

A magyar gasztronómia európai kapcsolatai is felvilágnak a különböző tanulmányokból, amikor például Székely Zoltán egy soproni fűszerkereskedés 1786-os számláját elemezve a csornai premontreiek gasztronómiai kultúrájáról ad képet, megállapítva, hogy a korban különlegességnek számító dalmát meggylikórt, a Maraschinót, vagy déligyümölcsöket, illetve olívaolajat is vásároltak. Márfi Attilának, egy pécsi cukrászda történetét

bemutató tanulmányából pedig kiderül, hogy a svájci Graubünden kantonban élő rétorománok közül sokan a gazdasági kényszer miatt a XV. századtól Velencébe vándoroltak el, ahol többen a cukrászatot választották megélhetésük forrásául. Ez annyira sikeresnek bizonyult, hogy a XVII. századtól ők uralták Velence cukrásziparát 1766-os kiutasításukig. Ezt követően sokan kerültek Európa keleti felére, így hazánkba is.

Érdeemes szót ejteni a könyv kivételéről is. A tetszetős, átlátható, jól szerkesztett könyvet szép illusztrációk díszítik: vendéglétsők fotói, színes étlapok, térképek, cukrászrecek képei teszik még érdekesebbé a kiadványt, ami a technikai szerkesztő, *Takács Péter* munkáját dicséri.

A könyvbemutatót, hogy a szellemi táplálék mellett a kulináris élvezetek is jelen legyenek, izletes, bajai halászlé-vaosora zárta le.

(Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár 2007.)

Oláh Tamás

MOLNÁR ISTVÁN:

Népi játékok Jászszentandrásról

2007 júniusában látott napvilágot a Jászszentandrásról 40. kötetként *Molnár István: Népi játékok Jászszentandrásról* című munkája. Unnepélyes bemutatására a XIII. Jász Világtalálkozón, Jászszentandrásról került sor. A szerző 60 éve gyűjti a Jászszentandrásról a népi játékok anyagát. Kutatásai során elsősorban a folklórtémákra helyezte a hangsúlyt: énekes-táncos gyermekjátékok, népballadák, szólások, közmondások, tréfás történetek, hiedelmek, a jeles napokhoz és emberélet fordulóihoz fűződő szokások. Fáradhatatlan munkájának eredményét jelzi az a több száz kisebb nagyobb írás, mely helyi, országos és szakmai folyóiratokban, könyvekben látott napvilágot, valamint önálló kötetek: Szólások és közmondások Jászszentandrásról és környékéről (1993), Adj király katonát (1995). Jelen munkájában az Adj király katonát című könyv anyagát teszi ismét közzé, némileg bővített formában.

A játék ősidők óta az ember kedvelt időtöltése. Kikapcsol, felszabadít, a gyermek lételeme. A szerző felsorakoztatja előttünk azokat a népi gyermekjátékokat, melyeket még gyerekként ő is ismert és szívesen játszott. A hagyományos paraszti társadalomban, ahol a gyermekeket már igen korán munkára fogták megragadtak minden alkalmat – az állatok őrzése, a nyári dologidő pihenőiben, az iskola előtti, óráközti szünetekben – a játékokra. Játékaikban a felnőttek világa jelent meg kicsiben, és nem-

csak önfeléd szórakozást jelentett, hanem az életre nevelt, a szabályok betartására, az alkalmazkodás képességére, a kitartásra. Különösen fontos volt a játék és nevelő szerepe a paraszti társadalomban, ahol a közösség irott és iratlan szabálya ellen vétőket kiközösítették, s nem számíthattak segítségre.

V. Juhász Nyitó Klára rendszerező munkájának köszönhetően jól nyomon követhetjük az egyes játéktípusokat, azon belül a játékok színhelyeit, nemek szerinti megoszlását, eszközkészletét, s a kották segítségével dallamvilágukat. A lányok inkább énekes párválasztós körjátékokkal, míg a fiúk erőpróbáló, ügyességi játékokkal mulatták idejüket. Játékaikban többnyire a környezetükben élő, általuk megszemélyesített állatok (nyúl, farkas, bárány, kakas, sas) foglalkozások, (halászat, pásztorkodás) tárgyak (gombok agyaggolyók, pásztorbot, csücsöntök) jelennek meg. A gyűjteményben azonban szép számmal találunk egyszerű, eszköz nélküli játékokat is (bújócska, kis kacska fürdik...).

A játék-, a kikapcsolódás e fontos eszköze nem szűnt meg a felnőtté válással. A gyermekkori játékszínhelyek megmaradtak, a játékok formái azonban csökkentek, illetve újakkal bővültek. A szerző könyvének második részében – az Adj király katonát című kiadványt kibővítve – a felnőttek körében kedvelt játékokat veszi sorra.

A férfiak csoportos szórakozása a bandázás volt. Az őszi betakarítás után valamelyik istállóban, dohánypajtában bandába verődve, este 6-tól éjjelig ment a tánc, a bozrogatás, nótázás, régi történetek mesélése. A bandázás játékaikat egymás ugratása, a pajzán humor, az erőfitogtatás, a furfang jellemezte. (bothúzás, bajuszvicc, kasemelés...) A szerző a bandázás játékaikat az 1950-es években színpadra vitte, melynek forgatókönyvét a kötet végén közli.

A felnőttek másik szórakozási alkalmát a pendzsom, mely a nők és a férfiak szombat délutáni közös összejövetele volt. Citeraszó mellett táncoltak, és a *szamár bevezetése* nevű állatmaszkos alakoskodó játékot játszották.

A könyv tartalmi értékét a kiegészítő tanulmányokon kívül a gazdag kottaanyag is növeli, mely betekintést ad a játékok dallam és szövegvilágába. Berki Imre és Telek Béla művésztanár humoros illusztrációi pedig még élvezetesebbé teszik a leírtakat. E keményborítás, külső megjelenésében is esztétikus kiadványt elsősorban pedagógusok figyelmébe ajánlom. Hiszen elsősorban ők azok, akik a mai számítógépen nevelkedő gyermekek életébe, a népi kultúra és szellemének megismertetésével ismét felkelthetik az önfeléd szórakozás a közösség adta élményt. (Jász Múzeumban, 2007.)

Kókai Magdolna

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI
PÉCZELI JÓZSEF HONISMERETI EGYESÜLET

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

EMLÉKEZZÜNK A 125 ÉVE SZÜLETETT BABITS MIHÁLY KÖLTŐRE!

Az egyesületünk által szervezett regionális ISKOLA ÉS HONISMERET konferencia keretében (tervezett időpontja és helye 2008. november 14–16. Esztergom–Dorog) a „Kertem az egész táj” címmel meghirdetett pályázatok kiírásaira várjuk a meghívottak pályamunkáit:

1. Esszépályázat

A táj, a lakóhely, az európai kultúra színhelyei mint meghatározó élmények Babits Mihály költészetében.

Korosztályok: 1.1. 7–10. osztályosok; 1.2. 11–12. osztályosok (2008. évben érettségizettekkel bezárólag).

Terjedelem: maximum 12 oldal (12 pontos betűméret, 1,5-es sortávolság, Times New Roman betűtípus).

Elküldhető: postai úton (kinyomtatva és floppy vagy CD-n). Kérjük zárt borítékban mellékelni a pályázó nevét, elérhetőségét, iskolájának adatait és segítő tanárának nevét, elérhetőségét.

A jelíges pályamunkákat szakmai zsűri értékeli. Díjkiosztás a konferencia idején.

2. Képzőművészeti pályázat

A táj, a lakóhely, az európai kultúra ihletésében született Babits-versek illusztrációi, illetve továbbgondolt képzőművészeti megjelenítései.

Korosztályok: 2.1. 5–6. osztályosok; 2.2. 7–8. osztályosok; 2.3. 9–12. osztályosok (2008. évben érettségizettekkel bezárólag).

Technika: grafika, színezett grafika, akvarell, linó- vagy papírmetszés, monotípia.

A jelíges pályamunkákat postai úton várjuk. Kérjük zárt borítékban mellékelni a pályázó nevét, elérhetőségét, iskolájának adatait és segítő tanárának nevét, elérhetőségét.

A zsűri döntése alapján a konferencia időszakában az arra érdemes munkákat kiállítjuk, illetve a megjelölt korosztályok szerint díjazzuk.

3. Általános tudnivalók

Pályázhatnak: A közép-magyarországi régió és a Felvidék általános valamint középiskolásai, továbbá a Babits Mihály nevét viselő valamennyi magyar nyelvű általános és középiskola diákjai.

Postacím: Zrínyi Ilona Általános Iskola címén Komárom-Esztergom Megyei Péczeli József Honismereti Egyesület, 2510 Dorog, Bécsi út 45. Érdeklődni az alábbi e-mail címen lehet: lalyos@vipmail.hu

Beküldési határidő: 2008. szeptember 20. (Megfelelő színvonal esetén a két pályázat munkáiból kiadványt jelentetünk meg.)

Érdeklődéssel várjuk a pályamunkákat.

Dorog-Esztergom, 2008. március 17.

Kovács Lajos sk. megyei elnök